

Adriaen van de Vennes *Tafereel van de Belacchende Werelt* als marketingtool

Edwin Buijsen

Samenvatting

In 1635 publiceerde schilder-dichter Adriaen van de Venne (1590-1662) zijn dichtbundel *Tafereel van de Belacchende Werelt*. Naast literaire ambities kunnen hierbij commerciële overwegingen een rol hebben gespeeld. Voor een schilder met een hoge productie als Van de Venne was dit boek namelijk een geschikt middel om de verkoop van zijn schilderijen te stimuleren.

Abstract

In 1635 the painter-poet Adriaen van de Venne (1590-1662) published *Tafereel van de Belacchende Werelt*. In addition to literary ambitions, commercial considerations may have played a role. For a painter with a high production like Van de Venne, this book was a suitable means to stimulate the sales of his paintings.

In 1635 publiceerde Adriaen van de Venne (1590-1662) zijn dichtbundel *Tafereel van de Belacchende Werelt* (Fig. 1). In het voorwoord legt de auteur uit dat het hem moeite heeft gekost om het schrijven te combineren met zijn andere artistieke activiteiten:

[...] neemt hier vermaek in 't gene dat ghemaect is uyt goede wil, met sonderlijke moeyte in het oeffenen van mijn Beroep, als dat de Schilder-Konste somtijds wat heeft moeten verposen [rusten] om de Schat-woorden spreucelijeken te baren uyt de swanghere Herssen [hersenen], ...
(Van de Venne, 1635, fol. [††]2v, v. 212-218).¹

Van de Venne was een veelzijdig en productief kunstenaar, die zich bezighield met schilderen, tekenen, het ontwerpen van (merendeels politieke) prenten en het illustreren van boeken, waaronder alle werken van Jacob Cats.² Ook was hij enige tijd actief als uitgever en boekverkoper. Het schrijven van gedichten was voor hem een nevenactiviteit. Toch mag zijn betekenis als literator niet worden onderschat. In een

¹ Voor een uitleg over de tekst, zie Van Vaeck, 1994, dl. 1, p. 58.

² Over het leven en werk van Adriaen van de Venne, zie Buijsen, 2023.

periode van vijftien jaar (1621-1635) verschenen er vier dichtbundels en tal van gelegenheidsgedichten van zijn hand. *Tafereel van de Belacchende Werelt* mag worden beschouwd als zijn literaire hoofdwerk (Van Vaeck, 1994).³ In bijna driehonderd pagina's wordt het verhaal verteld van twee boerenparen die de kermis in Den Haag bezoeken en daar van alles meemaken. Hun komische belevenissen zijn gelardeerd met spreuken, woordspelingen en andere taalgrappen. In de marges worden daar nog eens meer dan 1750 randnotities aan toegevoegd. De tekst is voorzien van twaalf illustraties plus een titelgravure, uiteraard door Van de Venne zelf ontworpen. Dit alles vormt 'een nut ende vermakelijk *Tafereel*...' (Van de Venne, 1635, fol. [†]r, v. 4-5). In deze korte bijdrage wil ik betogen dat dit boek door Van de Venne niet uitsluitend werd geschreven ter lering en vermaak van zijn lezerspubliek, maar ook zal hebben gediend om de verkoop van zijn schilderijen te bevorderen.⁴

Fig. 1: *Titelpagina van Tafereel van de Belacchende Werelt.*

Kort nadat Van de Venne omstreeks 1625 van Middelburg naar Den Haag was verhuisd, sloeg hij als schilder een geheel andere richting in.⁵ In de Zeeuwse hoofdstad maakte hij nog zorgvuldig afgewerkte en daardoor dure schilderijen,

³ Ik ben Marc Van Vaeck dankbaar voor de collegiale uitwisseling van kennis en ideeën tijdens mijn onderzoek naar de schilderijen van Adriaen van de Venne en de daaruit ontstane vriendschap.

⁴ Dit artikel is de verdere uitwerking van een gedachte die door mij eerder is geopperd; Buijsen, 2023, p. 272.

⁵ Over zijn artistieke ontwikkeling als schilder, zie Buijsen, 2023.

die waarschijnlijk in opdracht werden geschilderd en bestemd waren voor een kleine kring van kapitaalkrachtige klanten. In zijn nieuwe woonplaats richtte hij zich vanaf 1627 op de vrije markt. Om een betaalbaar product voor een breed publiek te kunnen ontwikkelen, veranderde hij zijn schilderijstijl, schildertechniek en onderwerpkeuze ingrijpend: in een vlotte trant en met relatief goedkope materialen schilderde hij op klein formaat overzichtelijke composities met een beperkt aantal figuren tegen een onbestemde achtergrond. Hiervoor koos hij bij uitstek komisch bedoelde voorstellingen, met een voorkeur voor het onaangepaste gedrag van boeren en bedelaars; een thema dat goed in de markt lag. Om zich te kunnen onderscheiden van de concurrentie voerde hij twee vernieuwingen door. Allereerst betrof dat zijn kleurgebruik. Het bonte palet uit zijn Middeburgse periode werd ingewisseld voor de verschillende tinten van één kleur. Deze techniek – tegenwoordig aangeduid als grisaille, maar in de zeventiende eeuw ‘grauwtje’ genoemd – stelde hem in staat om snel te werken. Daardoor kon hij zijn productie aanzienlijk opvoeren en de verkoopprijs laag houden; arbeidstijd was immers de grootste kostenpost bij het maken van een schilderij. Zijn tweede innovatie was het toevoegen van een spreukband met opschrift in de Nederlandse taal. Daarmee gaf hij uitdrukking aan zijn ideaal van het samengaan van dichtkunst en schilderkunst (Buijsen, 2023, p. 177-203). Door woord en beeld met elkaar in verband te brengen, kon de kijker diepere betekenislagen ontdekken. Hoever men daarin ging, was afhankelijk van taalvaardigheid, associatievermogen en de bereidheid om die toe te passen.

Van de twaalf illustraties in *Tafereel van de Belacchende Werelt* kunnen er maar liefst zeven in verband worden gebracht met Van de Vennes schilderijen (Buijsen, 2023, p. 185 en noten 57-58). Soms is er alleen een thematische verwantschap, zoals boeren die elkaar te lijf gaan met landbouwwerktuigen en huisraad.⁶ In een aantal gevallen zijn ook de composities sterk gelijkend. Zo gaat de illustratie van een kwakzalver (p. 99) (Fig. 2) terug op een grisaille uit 1631, die is voorzien van het opschrift ‘Lijdt en mijdt’ (Fig. 3).⁷ Terwijl het opschrift in de grisaille noodgedwongen kort moet blijven, biedt de tekst bij de illustratie in *Tafereel van de Belacchende Werelt* veel meer aanwijzingen om de voorstelling te duiden. De notities in de marges moedigen aan tot het leggen van verdere associaties. Hetzelfde geldt voor de illustraties van een onderdanige man die door zijn bazige vrouw wordt gedwongen de vloer te dweilen (p. 109) en de botte slijper die pretendeert domme mensen slim te maken door hun hoof-

⁶ Vergelijk de illustratie in Van de Venne, 1635, p. 257, met het schilderij afgebeeld in Buijsen, 2023, afb. 6.35a.

⁷ Zie Buijsen, 2023, p. 264. Voor de grisaille, zie ook Buijsen, 2023, p. 148-149.

den te slijpen (p. 215). Ook deze voorstellingen werden door Van de Venne in licht gewijzigde vorm en voorzien van een beknopt bijschrift als schilderijen op de markt gebracht (Buijsen, 2023, afb. 4.11, en p. 285, afb. G).

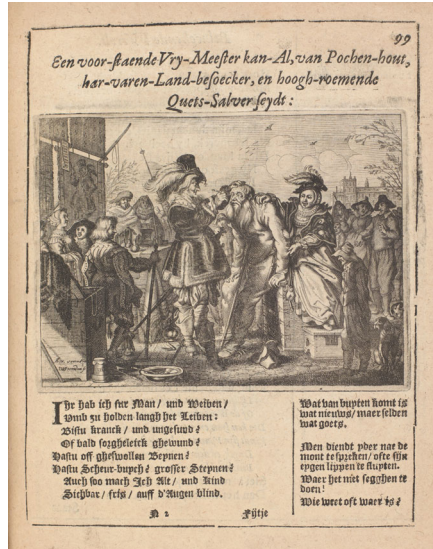

Fig. 2: Daniel van den Breuden naar Adriaen van de Venne, De oogoperatie, gravure. Illustratie in Tafereel van de Belacchende Werelt.

Fig. 3: Adriaen van de Venne, 'Lijdt en mijdt.' (De kwakzalver), gesigeneerd en gedateerd 1631, paneel, 43 x 35 cm. Sibiu, Muzeul National Brukenthal.

De drie bovengenoemde scènes worden in *Tafereel van de Belacchende Werelt* opgevoerd als gebeurtenissen waarvan de hoofdpersonen ooggetuigen zijn of waarover zij hebben gehoord. Twee andere illustraties staan echter beschreven als daadwerkelijke schilderijen, die door een van de boeren zijn gezien en waarover hij met zijn vrouwelijke metgezel in gesprek gaat. In beide gevallen betreft het voorstellingen die Van de Venne – al dan niet in aangepaste vorm – zelf heeft geschilderd (Buijsen, 2023, p. 182-185). Omstandig wordt in de tekst uitgelegd hoe ze geïnterpreteerd dienen te worden. In eerste instantie zie je alleen wat daadwerkelijk is weergegeven, zoals vrouwen die met elkaar vechten om een lege broek, terwijl de eigenaar van het kledingstuk hulpeloos toekijkt en het kruis bedekt met zijn hemd (p. 241) (Fig. 4). De boeren hebben wel door dat het niet gaat om een werkelijke gebeurtenis, maar dat het tafereel door de schilder is bedacht:

Schilders zijn versierde [opgesmukte, vindingrijke] Baasen
Die veul [veel] Oogjes keunen aasen [paaien]
Treckers, segh ick, onversaet, [onverzadigbare zettters van penseelstroken, zeg ik]
Die nae-doen wat ander laat. [die nadoen oftewel uitbeelden wat anderen nalaten]
(Van de Venne, 1635, p. 240, v. 6903-6906).

In een bijbehorende randnotitie onderstreept de auteur dat kunst niet altijd de werkelijkheid hoeft te volgen: ‘Wat buyten Natuyre wert voort-gebracht / dat hietmen al vreemde Geest-grillen / of Schilderachtigheyt.’ Een andere randnotitie maakt duidelijk dat het getoonde gedrag afkeurenswaardig is: ‘Foey kijven Om Lijven!’ De vrouwen zijn namelijk allemaal op dezelfde man uit en zo hoort het niet. Stapsgewijs dringt de kijker door tot de diepere betekenis.⁸ Of zoals Van de Venne het zelf treffend omschrijft: *Aensien brengt gedachten voort* (Van de Venne, 1635, p. 234, v. 6734).

⁸ De andere illustratie die in *Tafereel van de Belacchende Werelt* als schilderij wordt beschreven, betreft een voorstelling van *Malle Beesten* (dieren verkleed als mensen); Van de Venne, 1635, p. 232-234. Voor hieraan verwante schilderijen, zie Buijsen, 2023, p. 253-258.

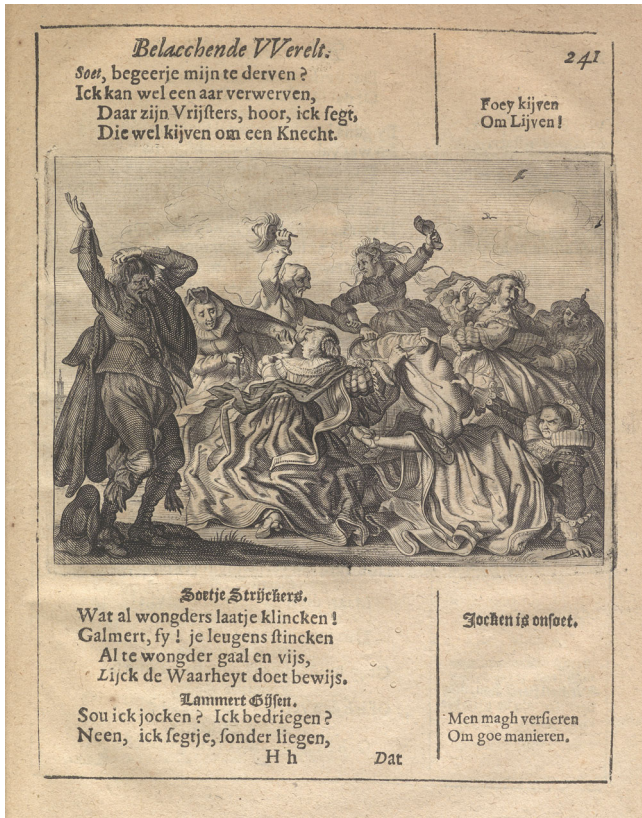

Fig. 4: *Anoniem naar Adriaen van de Venne, De strijd om de broek, gravure. Illustratie in Tafereel van de Belacchende Werelt.*

Naast literaire ambities kunnen bij het schrijven van *Tafereel van de Belacchende Werelt* commerciële overwegingen een rol hebben gespeeld. Voor een schilder met zo'n hoge productie als Van de Venne was het immers een welkom middel om de verkoop van zijn schilderijen te stimuleren. Wie zich met het boek had ondergedompeld in de ideeënwereld van Van de Venne, keek met andere ogen naar zijn schilderijen en was eerder geneigd er een of meer aan te schaffen. Voor hen die reeds een schilderij bezaten, zal het boek juist een mooie aanvulling zijn geweest om nog meer plezier te beleven aan het vindingrijke spel tussen woord en beeld. Daar komt bij dat het boek volgens de titelpagina te koop was in de winkel bij Van de Vennes woonhuis aan de Haagse Turfmarkt, genaamd 'In de drie Leer-Konsten', waar ook zijn schilderijen verkrijgbaar zullen zijn geweest. Daarom kan het met recht een marketingtool *avant la lettre* worden genoemd, al zou Van de Venne als voorvechter van de Nederlandse taal gruwen bij het gebruik van dergelijke leenwoorden.

Over de auteur

Edwin Buijsen (1962) is hoofd van het Rijkserfgoedlaboratorium bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en geassocieerd onderzoeker bij het RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis. Hij publiceerde tal van boeken en artikelen over Nederlandse schilder- en tekenkunst van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw. In 2018 promoveerde hij op een dissertatie over de schilderijenproductie van Adriaen van de Venne, waarvoor hij de Karel van Manderprijs ontving. In 2023 verscheen hiervan de handelseditie.

Literatuurlijst

- Buijsen, E.** (2023). *Ick soeck en vind. De schilderijen van Adriaen van de Venne*. Zwolle: Waanders.
- Van Vaeck, M.** (1994). *Adriaen van de Vennes Tafereel van de Belacchende Werelt (Den Haag 1635)*, 3 delen. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Van de Venne, A.** (1635). *Tafereel van de Belacchende Werelt*. Den Haag (facsimile-editie opgenomen in Van Vaeck, 1994, dl. 2).